

”Itä”, ”länsi” ja ”islam”

Viimeaikaisessa keskustelussa on jälleen noussut esille halu erottaa ”islamilainen” jollakin tapaa ”länsimaisesta”. Kysytään esimerkiksi, mikä islamilaisessa ajattelussa tai uskonnossa voisi selittää viime aikojen tapahtumia tai eräiden ääriyhmien käyttäytymistä. Lienee selvää, että tämän luokan yksinkertaistuksilla haetaan lähinnä retorisia tehoja. Voikin pitää hämmästyttävänä, mikäli joku olettaa moisilla luonnehdinnoilla olevan varsinaista selitysvoimaa.

Historian ja erityisesti aatehistorian valossa valitsevaksi tullut erottelu joka tapauksessa näyttyy ongelmallisena. Ensinnäkin voidaan triviaalisti todeta, että islamilainen sivistys vuosisatojen ajan ulottui kauemmaksi länteen kuin se, mitä me kutsumme ”läntiseksi” kulttuuripiiriksi. Ja taas toisaalta, monet länsimaiseen kulttuuriin kaikkein syväsimmin vaikuttaneista islamilaisista ajattelijoista (mm. muslimifilosofi Ibn Sina eli latinalaisittain Avicenna (980-1037)) olivat paradoksaalista kyllä lähtöisin islamilaisen maailmanvallan kaikkein itäisimmästä kolkista — Buharasta, Transoksaniasta jne. Maantieteestä ei siis ainakaan ole apua.

Tärkeämpää on, että läntisen tai eurooppalaisesta ajattelusta ja kulttuuriperinnöstä on vaikea nostaa esille mitään, mille ei löytyisi vastinetta myös islamilaisesta korkeakulttuurista. Islamilaista uskonto-perinnettä voidaan toki kaikessa moninaisuudessaan mielekkäällä tavalla verrata kristilliseen ja juutalaiseen — nämä kolme ovat ikään kuin samalla viivalla. Mutta ”länsimaisuus” onkin jo paljon hämäämpi käsite, jonka sisällöstä vallitsee huomattavan erilaisia näkemyksiä ja jonka omistusoikeudesta käydään jatkuvaa kamppailua.

Tässä kokeeksi yksi määritelmä, joka ei liene siel-

tä huonoimmasta päästä. Matti Luoma on ehdottanut, että länsimaiden ”kaksi uskontoa” olisivat kristinusko ja rationalismi. (Ks. Luoma 1991) Mikäli ”kristinusko” muutetaan sallivammaksi ”monoteismiksi” — ja miksei muutettaisi: onhan juutalaisten osuus kapeamminkin ymmärretyssä länsimaisessa perinteessä kiistaton — saadaan määritelmä, joka paljastaa eurooppalais-kristillisen ja arabialais-islamilaisen korkeakulttuurin kohtalonyhteyden.

Mahdollisimman lyhyesti: islamilainen perinne rakentuu samoille kahdelle kivijalalle kuin kristillinen ja juutalainenkin, yhtäältä heprealaisen monoteismin, toisaalta kreikkalaisen järkeisuskon varaan. Näiden kahden välimaastossa ovat saaneet kipuilla niin ”he” kuin ”mekin” jo vuosituhansien ajan. Ateenan ja Jerusalemin dialogi on yhtä lailla todellisuutta muslimille kuin kristillisen taustan omaavallekin (joskin hän puhuisi ehkä enemmän jännitteestä Mekan ja Aleksandrian, tuon myöhäisantiikin oppisivistyksen tarunhoitoisen välittäjän, välillä). Jos vastaukset vaihtelevatkin kulloisenkin tilanteen mukaan, perimmäiset ongelmat ovat yhteisiä.

Erityisen kirkaasti tämä nähdään keskiajan aatehistoriaa tarkasteltaessa. Keskiajalla tieteelliset ja kulttuurivaikutteet kulkivat huomattavan vapaasti uskontokuntarajojen yli. Kulttuurivaihdon teki mahdolliseksi paitsi kaupankäynti, myös se käsitteellisesti merkittävä oletus, että oppineet vaihtelevan puheenparren takana tavoittelivat samaa totuutta, todellisuutta sellaisena kuin se on itsessään. Edelleen oletettiin, että ihmiskunnalle leimallinen järjestyminen on jaettu ja yhteinen. Tämä teki mahdolliseksi vilkkaan keskustelun, kiistelyn ja väittelynkin, jolle oli ominaista tiukan looginen muoto ja pyrkimys

vakuuttaa toinen oman näkökannan oikeutuksesta tavalla, joka nousee tämän oman ajattelun sisäältä. Jos ajatus lopullisesta totuudesta, jonka kaikki voisivat allekirjoittaa vaikuttaakin meidän näkökulmastamme tarpeettoman naiivilta, on oletus siitä, että vastapuoli on järjellä varustettu, vakavasti otettava keskustelukumppani joltain, jonka soisi säilyvän.

Muslimit ovat tienneet tämän aina. He johtavat ”Kirjan kansojen” yhteisen alkuperän Abrahamiin, arabien ja Israelin yhteiseen kantaisään, joka ensimmäisenä noudatti Jumalan kutsua. Abraham — tuolloin vielä pelkkä Abram — lähti maastaan ja isänsä kodista kohti sitä maata, jonka Herra oli hänelle osoittanut: hän lähti matkaan puhtaasti sen lupauksen varassa, että Herra tekisi hänestä suuren kansan (1. Moos. 12:1-2). Ilmansuunnilla ei niin väliä (Abrahamin vaelluskin vei hänet Lähi-idän joka kolkkaan): se mitä jaetaan on matkan kokemus, tuntu odottavasta suuresta kohtalosta.

Kyseessä on yksi länsimaisen kulttuurin kiehtovimmista piirteistä ja samalla suurimmista vaaran paikoista. Yhtä hyvin juutalaiset, kristityt kuin muslimitkin ovat historian saatossa erehtyneet luulemaan, että mainittu kohtalo ja kutsumus olisi yksin heidän. Tämä oletus voi johtaa yhtä lailla oman uskon puhautuksen neuroottiseen varjelmiseen kuin toisten tuomien oivallusten halveksimiseenkin. Joskus nämä kaksi kulkevat käsi kädessä. Kuten Edward Said tunnetussa tutkimuksessaan *Orientalism* (1978) on osoittanut, Idän (varsinkin Lähi-idän) eksotisoinnissa uudella ajalla on usein erotettavissa pyrkimys etäännyttää jokin vieras ”Toinen” itsestä, siirtää oman kulttuuriperinnön kielletyt elementit lähinaapuriin.

Tässä kohtaa voisi olla paikallaan muistaa ensimmäisen ”arabien filosofin” Ya’qub Ibn Ishaq al-Kindin (k. 873) sanoja teoksen *Ensimmäisestä filosofiasta* (*Fi 'l-falsafah al-ula*) esipuheessa. Al-Kindi sanoo, että perimmäisten totuuksien löytäminen on sen verran vaikeaa puuhaa, ettei yksikään kansa tai sukupolvi yksinään voi toivoa pääsevänsä siinä kovin pitkälle. Meidän ei siksi pidä halveksua esi-isämme perintöä; ei myöskään muukalaisten antamaa todistusta. Meidän tulee päivittäin tuntea syvää kiitollisuutta jokaista kohtaan, joka on tuonut nähtävämme vaikka vain pieniäkin totuuden murusia.

Luomakunnan rikkaus on niin valtava asia, ettei sen ihmettely voi olla kenenkään yksityisomaisuutta.

Yksi esimerkki satojen joukosta kuvatkoon niitä etuja, joita tällaisella lähestymistavalla voi olla. Abu 'Ali Ibn Sina (Avicenna) tunsii kreikkalaisen filosofian perinteen läpikotaisin ja muodosti siitä yhtä aikaa perinteille uskollisen ja omaperäisen synteetin, jonka vaikutukset länsimaiseen filosofiaan, teologiaan ja tieteeseen olivat mittavat. Kun Ibn Sina puhuu ”itämaisestä” tai ”auringonnousun” filosofiasta (*al-falsafah al-mashriqiyyah*), jonka ääriiviivat hän oli päättänyt hahmottaa, osoittaa jo valittu puheenparsi sen, että hänelle kaikki aikaisempi filosofianharjoitus — kreikkalainen, mutta yhtä lailla myös arabian kielellä kirjoitettu — oli länsimaista. Eikä Ibn Sinan uudessa ”itämaisessa” filosofiassakaan ollut siinänsä mitään kovin uutta: kyseessä oli yhteisen perinnön uusi, virtaviivaisempi versio, jossa oli kenties määrää antaa hieman tavallista enemmän painoa uskonnonfilosofisille kysymyksille. Ibn Sina vaikutti yhtä lailla eurooppalaiseen ja islamilaiseen filosofiaan, häntä luettiin yhtä lailla kummassakin: kaikki hänen perillisensä Yhdysvaltain tomistisista yliopistoista persialaisen viisäuserinteen jatkajiin Iranissa tekevät ”länsimaista” filosofiaa.

Tai sitten kukaan ei tee.

Lähteet:

- Luoma, Matti (1991), *Länsimaiden kaksi uskontoa: kristinuskko ja rationalismi. Filosofinen tarkastelu*. Helsinki: WSOY.
- Said, Edward (1978), *Orientalism*. New York: Pantheon.

T a n e l i K u k k o n e n